

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.3

Теличко О. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Іванюк Н. В.,

*старший викладач кафедри правового регулювання економіки
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ

PROBLEMS IN BUSINESS AGREEMENTS

У статті досліджуються договірні відносини, прямо не передбачені законодавством, які потребують особливого правового регулювання. Розглянуто питання укладення попередніх господарських договорів, господарських договорів у спрощений спосіб, на біржах. У результаті дослідження на основі комплексного та всебічного науково-правового аналізу виявлено низку проблем теоретичного й практичного характеру та розроблено рекомендації щодо їх вирішення.

Ключові слова: *договір, попередній договір, істотні умови, біржові угоди.*

В статье исследуются договорные отношения, прямо не предусмотренные законодательством, которые требуют особого правового регулирования. Рассмотрены вопросы заключения предварительных хозяйственных договоров, хозяйственных договоров в упрощенный способ, на биржах. В результате исследования на основе комплексного и всеобщего научно-правового анализа выявлен ряд проблем теоретического и практического характера и разработаны рекомендации по их решению.

Ключевые слова: *договор, предварительный договор, существенные условия, биржевые сделки.*

The article examines the contractual relationships, which are not provided by the law and required special regulation. The questions of making the previous business contracts on exchanges in a simplified manner are examined in the article. The study, based on an integrated, comprehensive, scientific and legal analysis, revealed a number of the theoretical and practical problems and recommendations for their solution.

Key words: *agreement, previous agreement, essential conditions, stock transactions.*

В умовах ринкової економіки господарський договір є основним засобом організації відносин між суб'єктами господарювання та важливим інструментом правової організації господарського життя суспільства в цілому.

Здійснення загальнодозвільного принципу регулювання суспільних відносин веде до значного поширення договірних відносин, що прямо не передбачені законодавством і потребують особливого правового регулювання. В умовах ринкового конкурентного середовища набуло широкого розповсюдження укладення попередніх господарських договорів, господарських договорів у спрощений спосіб, господарських договорів на біржах, ярмарках, публічних торгах, проте ці питання майже не висвітлено в українському правознавстві. Спробуємо детально розглянути їх.

Важливість окресленої проблеми привертала увагу багатьох відомих науковців. Їй присвячено публікації таких авторів, як О.А. Ашурков, О.А. Беяневич, С.М. Бервено, Ж.А. Білоус, А.В. Венедиктов, В.Г. Вердніков, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, О.М. Кучер, В.В. Луць, В.К. Мамутов, В.С. Мілаш, В.Г. Олюха, Н.О. Саніахметова, В.С. Щербина та інші.

Незважаючи на значний науковий доробок, залишається необхідність детального вивчення й аналізу нормативно-правових актів, які здійснюють регулювання сфери договірних відносин у господарському обороті.

Метою статті є науково-правовий аналіз сутності господарського договору, вироблення нових висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання укладення й виконання господарських договорів, а також наслідків, які настають за їх невиконання чи неналежне виконання. Для її досягнення необхідно з'ясувати особливості укладення господарських договорів, дослідити проблеми та шляхи їх вирішення.

Інститут попередніх договорів у сучасній юридичній практиці використовується досить широко, однак водночас правове регулювання цих правовідносин досить слабе, що зумовлює виникнення великої кількості суперечок щодо їх укладення.

Спочатку варто зазначити, що правова природа попереднього договору постає з його визначення. Згідно зі ст. 635 Господарського кодексу України попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, перед-

бачених попереднім договором. При цьому аналогічна норма Господарського кодексу України встановлює, що за попереднім договором суб'єкт господарювання зобов'язується в певний строк, проте не пізніше одного року з моменту укладення попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором [1, ст. 182].

Як постає з аналізу цих норм, попередній договір не створює для сторін будь-які матеріальні права та обов'язки, крім одного зобов'язання – укласти впродовж узгодженого терміну певний тип цивільно-правового договору на заздалегідь визначених умовах.

На практиці першим спірним аспектом, що виникає під час укладення попереднього договору внаслідок недостатнього правового регулювання, є визначення форми такого договору щодо нерухомого майна та необхідність його нотаріального посвідчення.

Як відомо, під час реалізації об'єктів нерухомості обов'язковим вважається укладення договору в письмовій формі з подальшим нотаріальним посвідченням і державною реєстрацією. Також звернемо увагу на положення ст. 220 Цивільного кодексу України: «Якщо сторони домовились щодо всіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулось повне чи часткове виконання договору, проте одна зі сторін ухилилась від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі подальше нотаріальне посвідчення договору не вимагається» [2].

На жаль, незважаючи на тривале існування подібної невизначеності, донині проблематично дати чітку відповідь щодо необхідності нотаріального посвідчення попереднього договору стосовно нерухомого майна. Водночас із метою мінімізації можливих ризиків, пов'язаних з оскарженням попереднього договору або його неналежним виконанням, на практиці рекомендується здійснювати нотаріальне посвідчення таких договорів щодо нерухомого майна. При цьому нотаріус не вимагає надання спеціальних документів, характерних для укладення основного договору щодо нерухомого майна.

Свою специфіку має також процедура узгодження істотних умов основного договору на стадії укладення попереднього. Згідно з положеннями Цивільного кодексу України істотні умови основного договору, що не встановлені попереднім договором, погоджуються в порядку, встановленому сторонами попереднього договору, якщо такий порядок не встановлений актами цивільного законодавства. Тобто щоб уникнути суперечок, доцільно фіксувати в попередньому договорі повний текст майбутнього основного договору. У разі, якщо за певних обставин на момент укладення попереднього договору деякі істотні умови основного договору не можуть бути узгоджені, необхідно встановити порядок їх узгодження в майбутньому. На практиці це здійснюється шляхом встановлення обов'язку однієї зі сторін у визначений термін направити пропозицію (як правило, у формі проекту договору) іншій стороні, а також шляхом встановлення порядку подальшого узгодження таких умов.

У разі із застосуванням норм Господарського кодексу України ситуація виглядає дещо інакше, оскільки згідно з положеннями цього акта попередній договір має містити умови, що дають змогу встановити предмет, а також інші істотні умови основного договору [1]. Тобто в такому разі сторони в момент підписання попереднього договору повинні узгодити й зафіксувати всі істотні умови, необхідні для укладення конкретного виду договорів.

Багато практиків і науковців наголошують на тому, що відсутність або незрозумілість у попередньому договорі певних договірних умов (наприклад, ціни) зумовлює ті ж наслідки, що й відсутність чи незрозумілість таких умов в основному договорі, тобто недійсність або неукладеність. З огляду на зазначене попередній договір має містити всі без винятку істотні умови, а не встановлювати порядок їх узгодження в договорі. Інакше попередній договір позбавлений будь-якого сенсу та є підстави для ототожнення його з протоколом про наміри [5].

Іншою істотною ознакою правового регулювання укладення попередніх договорів, що відображається в Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України, є правові наслідки неукладення в установленний строк основного договору.

Згідно із Цивільним кодексом України сторона, яка необґрунтовано ухилиється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати іншій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства [2].

Трохи інше трактування містить Господарський кодекс України, який передбачає можливість вимагати укладення основного договору в судовому порядку в разі, якщо друга сторона, одержавши проект основного договору, ухилиється від його укладення.

Наслідки порушення сторонами умов попереднього договору неодноразово ставали предметом розгляду Верховного Суду України. Так, у Постанові Верховного Суду України від 6 червня 2007 р. розглядається конфлікт, що виник із приводу ухилення однієї зі сторін від укладення договору, передбаченого попереднім договором. За таких умов суди визнали основний договір укладеним. Проте Верховний Суд України із цією позицією не погодився. Він звернув увагу на те, що сторони не визначили в попередньому договорі конкретні правові наслідки ухилення однієї зі сторін від укладення основного договору. Такий наслідок, як примушення сторони до укладення основного договору, у попередньому договорі не передбачався [3].

У контексті наведеної постанови варто звернути увагу на положення ст. 182 Господарського кодексу України: «У разі, якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони, ухилиється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку» [1].

Отже, правова позиція Верховного Суду України свідчить про необхідність для сторін конкретизувати

в попередньому договорі, яким саме чином має здійснюватись укладення такого договору в судовому порядку. На нашу думку, до попереднього договору варто включити положення «у разі ухилення другої сторони від укладення основного договору він вважається укладеним на визначених сторонами умовах». Відповідно, і позовна заява буде включати вимогу «визнати договір укладеним», що зараз досить часто трапляється в судовій практиці.

Зазвичай господарський договір викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Порядок оформлення цього документа детально визначається в ст. 181 Господарського кодексу України. Ця норма закріплює також можливість укладення господарського договору в спрощений спосіб, що поширився в діяльності суб'єктів господарювання. Проте вивчення чинного законодавства та практики його застосування свідчить про наявність проблем, які пов'язані з укладенням господарських договорів у спрощений спосіб. Зокрема, потребують більш досконалого врегулювання питання щодо форми договору в разі укладення його в спрощеній формі, декларативним є також сам порядок застосування цього способу укладення господарських договорів тощо.

Згідно зі ст. 181 Господарського кодексу України можливе укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми й порядку укладення цього виду договорів.

Господарський кодекс України не закріплює умови, які мають бути дотримані, щоб господарський договір вважався укладеним у письмовій формі. З огляду на положення ст. 207 Господарського кодексу України суть письмової форми договору зводиться до фіксації домовленостей сторін на певному матеріальному носії (документі). При цьому якщо договір укладається юридичними особами, то для надання йому письмової форми він має бути підписаний і скріплений печаткою.

Як слушно підкреслюється в літературі, якщо договір укладається в спрощеній формі, варто враховувати, що в документах, якими обмінюються сторони, мають міститись усі істотні умови договору певного виду [4, с. 313].

Укладення господарського договору шляхом підтвердження прийняття до виконання є більш невизначеним способом із правової позиції. Труднощі застосування цього способу полягають насамперед у тому, що в законодавстві не визначено, яким чином має здійснюватись підтвердження прийняття до виконання.

На нашу думку, сутність цього способу укладення господарського договору полягає в тому, що одна сторона направляє іншій стороні пропозицію укласти договір, а інша сторона надає згоду на укладення договору шляхом вчинення дій відповідно до вказаних у пропозиції умов. Наприклад, одна сто-

рона направляє іншій рахунок-фактуру на оплату робіт, зміст якого відповідає оферті, а інша сторона оплачує цей рахунок, тобто приймає до виконання.

Водночас таке трактування не є безспірним, оскільки ч. 1 ст. 181 Господарського кодексу України вказує не на виконання, а на підтвердження прийняття до виконання [2].

Альтернативою письмовій формі договору є усна форма. На думку окремих авторів, для укладення господарського договору єдиною можливою формою є письмова форма, саме цим господарський договір відрізняється від цивільно-правового [5].

Заслуговує на увагу твердження науковців про те, що ч. 1 ст. 181 Господарського кодексу України не містить заборону щодо усної форми господарських договорів. Тому за відсутності спеціальних приписів щодо форми певного господарського договору може застосовуватись загальне правило ст. 206 Цивільного кодексу України: усно можуть вчинятись правочини, які повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та(або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Юридичній особі, що сплатила за товари й послуги на підставі усного правочину з другою стороною, видається документ, який підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів [6, с. 313].

Таким чином, недостатня конкретизація норми ч. 1 ст. 181 Господарського кодексу України щодо укладення господарського договору в спрощений спосіб ставить під сумнів ефективність її дії та не є оптимальною з позиції законодавчої техніки. Тому цілком логічне усунення цього недоліку шляхом конкретизації в ч. 1 ст. 181 Господарського кодексу України такого спрощеного способу укладення господарського договору, як підтвердження прийняття до виконання замовлення таким чином: підтвердженням прийняття до виконання оферти є дії щодо виконання в повному обсязі вказаних в оферті умов договору (відвантаження товарів, надання послуг, виконання робіт, сплата відповідної суми). Під час укладення договору в такий спосіб письмова форма договору вважатиметься дотриманою.

Незважаючи на зростання ролі конкурентних способів укладення договорів в умовах ринкового господарювання, їхнє правове регулювання суттєво відстає від потреб економічного обігу. Чинне українське законодавство про торги має казуальний характер та розвивається екстенсивно, оскільки постійно зростає кількість підзаконних нормативних актів, які регулюють проведення аукціонів і конкурсів на укладення договорів різного виду.

Через відсутність єдиного законодавчого акта про торги нормативні акти та однойменні правові дефініції вживаються в різному значенні.

Чинне законодавство України не використовує інтегроване легальне визначення торгів як конкурентного способу встановлення договірних відносин. Стаття 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» встановлює, що торги (кон-

курсні торги) – це здійснення конкурентного відбору учасників із метою визначення переможця торгів (конкурсних торгів) згідно з процедурами, встановленими цим Законом (крім переговорної процедури закупівлі) [7].

Натомість у деяких нормативних актах термін «торги» («публічні торги») або взагалі не використовується (як, зокрема, у приватизаційних законах), або не розкривається та вживається як такий, що не потребує пояснень.

Розглянемо більш детально спосіб укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах, який має певні особливості.

По-перше, встановлення договірних відносин відбувається в умовах конкуренції, причому конкуренція може існувати як між тими суб'єктами, які пропонують до продажу який-небудь товар (ним може бути не лише майно (роботи, послуги), а й певні права (наприклад, предмет ф'ючерсних та опціонних контрактів)), так і між суб'єктами, які бажають придбати цей товар (виконати роботи, надати послуги) на певних умовах. Доречно зазначити, що конкуренція покупців має місце як під час укладення договорів на аукціонах, конкурсах, так і під час укладення договорів на біржах, проте в біржовій торгівлі можлива конкуренція не лише покупців, а й продавців.

По-друге, правова регламентація порядку укладення договорів здійснюється через спеціальні нормативні акти, які регулюють не окремі види господарсько-договірних зобов'язань, а організацію та проведення біржової торгівлі, аукціонів і конкурсів.

У зв'язку із цим нагальною є потреба наукового осмислення й розроблення загальної моделі укладення договорів в умовах конкуренції продавців і покупців. Така модель має бути заснована на тому, що підставою для виникнення господарського зобов'язання з договору, укладеного на біржі, аукціоні чи конкурсі, є складний юридичний факт, що включає попередній договір та основний договір, зміст якого визначається умовами попереднього договору.

Таким чином, аналіз змісту законодавчих актів про біржову діяльність в Україні дає підстави дійти

висновку про те, що законодавець лише схематично визначив загальні засади функціонування бірж в українській економіці. Таке правове регулювання, на нашу думку, є недостатнім і не відповідає ні потребам економіки України, ні світовій практиці ринкового господарювання.

В Україні на законодавчому рівні порядок укладення біржових угод і біржового арбітражу не врегульований та віднесений до компетенції органів управління біржі.

На наше переконання, загальні умови укладення угод на біржі щодо порядку вираження продавцем оферти та її акцепту покупцем, правил оформлення біржової угоди у вигляді єдиного документа, порядку врегулювання розбіжностей, що виникають під час укладення угод, тощо мають бути врегульовані в законодавчих актах про біржову діяльність. Специфічні умови укладення угод на конкретних біржах, які визначаються асортиментом товарів, що реалізуються на біржах (взькоспеціалізовані біржі («біржі одного товару»), спеціалізовані біржі, універсальні біржі), можуть і повинні регулюватись локальними нормативними актами біржі (правилами біржі, правилами проведення біржових торгів, правилами реєстрації угод, укладених на біржі, тощо). Вважаємо, що такий юридичний механізм регулювання укладення біржових угод зміцнюватиме правові засади в діяльності бірж як важливої складової частини ринкової інфраструктури, сприятиме дотриманню інтересів конкретних суб'єктів господарювання, а також поєднанню державного регулювання й саморегулювання діяльності бірж.

У зв'язку із зазначеним необхідно доповнити Закон України «Про товарні біржі» розділами, які регулюватимуть порядок укладення біржових угод. Таке законодавче регулювання має забезпечувати виконання біржею як формою організації оптового ринку товарів властивих їй функцій: сприяння процесам товарообміну й формування нової системи господарських зв'язків, створення сприятливої для конкуренції товаровиробників структури виробничих відносин тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 344.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 листопада 2008 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-07>.
4. Мічурін С.О. Техніка складання договорів : [наук.-практ. посібник] / С.О. Мічурін. – Х. : Юридичний світ, 2006. – 535 с.
5. Мілаш В.Є. Істотні умови договору і диспозитивність їх правового регулювання / В.Є. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 36–39.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.] ; за заг. ред. В.К. Мамотова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
7. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10 квітня 2014 р. № 1197-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 24. – Ст. 883.
8. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 82.